

O fenomenu množične iracionalnosti

Boris Vezjak

Pandemija virusa covid-19 je nesporno naletela na najbolj neprijetnega in tudi nepričakovanega globalnega sovražnika, zaradi katerega je boj proti njej postal na trenutke dramatično neuspešen. Slovenija ni nobena izjema. Čeprav je zavračanje cepiva nekaj, kar organizacija WHO pojasnjuje s pomanjkanjem zaupanja, iskanjem samozadovoljstva in hkrati življenjskega udobja, se danes nasprotniki cepljenja ena največjih groženj svetovnemu zdravju. Na osuplost mnogih so postali kolosalen družbeni, ekonomski in politični izziv in ne da bi z njimi kdo računal, so v dobršni meri zablokirali prizadevanja znanosti, poglobili zdravstveno krizo in pobelili lase številnim vladam po svetu, končno pa tudi med najboljše prijatelje, znance in tudi družinske člane vnesli razdor ob odpiranju vroče teme o smiselnosti cepljenja.

Naše čudenje uspešnosti proticepilskega gibanja se verjetno še dolgo ne bo poleglo in zahteva dovolj prepričljivo razlago. Od kod se je vzela neskončna množica dvomljivcev, niti malo oddaljena in neznana, ampak sestavljena kar iz naših sorodnikov, prijateljev in znancev? Takšna, ki se je enostavna dejstva o obstoju in širjenju virusa, pa statistike hospitaliziranih bolnikov z resnim potekom bolezni čustveno ne dotaknejo več, posnetki tistih, ki potrebujejo kisik in umetno predihavanje, pa zanjo niso dovolj svarilni zgledi niti pred začetkom novih valov pandemije. Množica, ki se ne želi cepiti in širi dvome v vse razumske razlage, se med sabo bodri na družbenih omrežjih, pri tem pa odločno zagovarja svoja prepričanja z gotovostjo kakšnega znanstvenega eksperta.

V zelo tehničnem smislu bi po analizi argumentacijskih shem virusnih skeptikov, ki so v proticepilstvu našli novo ideologijo onstran širjenja klasičnih pomislekov, na koncu najbrž prišli do ene skupne niti: vsi po vrsti navajajo neupravičene bojazni, povezane z boleznijo, zdravljenjem in tudi uradno politiko glede koronavirusa, toda njihovi zadržki v seštevku in noben med njimi posebej niso zadostna podlaga, s pomočjo katere bi v boju proti pandemiji smeli zanikati cepljenje kot pravilno in boljšo izbiro od necepljenja. Povedano preprosteje: iz tega, da so lahko kakšni njihovi pomisleki res umestni ali vsaj deloma smiselni, še ne sledi, da bi smeli njihovo končno preferenco sprejeti kot verodostojno. Ker proticepilci, ki ne branijo zgolj teoretske pozicije v razpravi, ampak predstavljajo ogromno skupino in so ob odklanjanju cepiva za svoja prepričanja pripravljene marsikaj storiti, so postali ne zgolj poseben družbeni fenomen, ampak tudi realna politična sila, vzbujajoča nelagodje. V Sloveniji, kot smo lahko opazili, predstavlja ta sila tudi udarno moč pomembnega dela protestništva, ponekod se organizira in ustanavlja svoje stranke, se podaja na volitve in odloča o uradni politiki.

V vsaj filozofskem in tudi psihološkem smislu smo se znašli v skušnjavi nepričakovan odpor do cepljenja opredeliti predvsem kot obliko množične iracionalnosti, nikakor ne kot zgolj bolj ali manj slabo artikulirano dvomljenje v znanost. Čeprav se eksperti in politika marsikje trudijo »razumeti« tovrstno pozicijo in z njo računajo pri načrtovanju boja proti epidemiji, je proticepilsko gibanje začrtalo najmanj dve etično relevantni vprašanji. Prvo med njima zadeva že utečeno razpravo o nesolidarnem, nehumanem in egoističnem vzorcu vedenja, kajti res ne moremo mimo dejstva, da se njegovih pristašev ne dotakne ogrožanje zdravja drugih, če so že zanemarili svoje. Posledično jih ob neuspešnih strategijah ustavljanja virusa tudi ne zanimajo škodljive socialne, družbene in ekonomske konsekvence lastnih prepričanj za delovanje države, skrb za druge in družbo pa se v njihovih očeh praviloma izkaže za odvečno. Proticepilci se pri tem modno sklicujejo predvsem na svobodo in pravice do odločanja o lastnem telesu in življenju. Filozof John Stuart Mill je bil popolni svobodi posameznika skrajno naklonjen in je verjel, da se lahko avtonomno odločamo o vseh svojih dejanjih in načinu življenja. Toda pri temeljnih človekovih pravicah je zadržano povedal, da kar zadeva lastni blagor, telesni ali moralni, tej ideji ne moremo slediti, če pri tem oškodujemo druge ljudi – o tovrstni izjemi govori njegovo znano »načelo škode«. Skeptiki glede cepljenja se nanj mimogrede požvižgajo.

Ob nesolidarnosti se druga etična težava dotika samega jedra racionalnega obnašanja državljanov. Razprava o tem je neljuba, ker se drugim očitati pomanjkanje razuma vselej zdi netaktno posploševanje in analitično pretiravanje, toda pojasnimo stališče z analogijo o vlogi deliberacije v družbenih procesih: bolj kot aktivni državljani javno prispevamo k premisleku o skupnih zadevah v mnogoterih praksah javnih razprav, bolj zrelo in plodno bo deloval demokratični sistem. Oblikovanje in sprejemanje maksimalno treznih odločitev na podlagi karseda tehtnih argumentov, sploh v času pred volitvami, bo zato ključno za razvoj političnega okolja neke družbe. Tokrat se je zataknilo pri nečem bolj temeljnem in ogrozilo že manj kompleksne forme družbene racionalnosti – pri razumski oceni tveganj in prednosti, ki jih prinaša cepljenje sredi smrtonosne pandemije za posameznika in celotno družbo. Kjer kritična masa ljudi ne sledi elementarnim postulatam in pravilom ra-

zumnega, skupnost zelo hitro ne more več funkcionirati. Načelno nezaupanje v znanost na eni strani in v politične voditelje na drugi, osebno udobje v kombinaciji s sebično ležernostjo in nato še konglomerat raznoterih konspiracističnih idej so najbrž štirje najpomembnejši faktorji, ki so pripeljali do legitimacije proticepilske ideje do mere, ko se je ta osamosvojila in postala kompaktna politična sila, ob pogledu nase in svojo množičnost racionalizirajoča lastno iracionalnost.

S tem smo pri pomembnem, ne pa tudi vsakič že nujno navzočem elementu proticepilskega sistema prepričanj. Dandanašnji so konspiracizem in paranoidni vzorci mišljenja sestavni del sodobnih družb, morda celo tvorijo njihovo osrednjo verovanjsko matrico. Velike teorije zarote vedno bolj učinkujejo kot proizvod nakopičenih konfliktov in nemoči neoliberalnega kapitalističnega reda, kjer si ljudje predvsem ob osebnih in poklicnih stiskah ustvarijo zgrešena prepričanja, da so za njihove socialne in osebne stiske krive odtujene politične elite, skrivnostne korporacije in multinacionalke, dogodki v svetu pa so tako ali drugače načrtovano dirigirani iz ozadja. Zato množice v dogajanje, ki kar kliče po razlagi in je včasih dobesedno apokaliptičnih dimenzij, zelo hitro projicirajo preproste razlage, da bi ga oskrbele z instantnim smislom. V pogosto citirani razlagi literarnega kritika in filozofa Fredrica Jamesona je »zarota nezadostno kognitivno umeščanje malega človeka v postmoderno dobo; je degradirana podoba celotne logike poznega kapitalizma, obupen poskus predstavitve današnjega sistema«.

Proticepilstvo je ena bolj uspešnih kolektivnih oblik takšnega umeščanja. Vzpostavilo se je kot nekakšna ultimativna epistemologija za množice, ki iščejo zadnje pribežališče svoje identitete v času, v katerem je mogoče samo identiteto razložiti le še kot konstrukt. Pandemija je prišla kot naročena v težkem trenutku človeštva, že pregnetenem s konspiracistično mentaliteto, nasprotniki cepljenja pa so hitro razvili svojo globalno teorijo, ob kateri se lahko čuti ogroženega slehernik, odprli so vrata bolj ali manj paranoidni sumničavosti, ki jo ob drugih teorijah zarot sicer že desetletja spremljamo v manjših dozah. Velika ironija je, da se takrat, ko se iz upora proti elitam podajo tudi na ulice, nujno v tem koraku ne motijo, vendar so tam zaradi napačnega motiva. Njihovo obnašanje terja celovito razlago, v njem bi morali ugledati pulzirajoč simptom in reakcijo na kompleksna protislovja, s katerimi je v bistvenem globoko zaznamovano družbeno dogajanje v zelo različnih okoljih.

Če je kar iz nič vzniknila moda nezaupanja v znanost, za katerega ni nobenega političnega in še manj ideološkega ključa razlage in ki radikalno ogroža javno zdravstvo, potem moramo samozaverovanost ljudi, da se njim, ki imajo zdrav imunski sistem, že ne more nič zgoditi, dojeti tudi kot znamenje do konca priganega liberalističnega primata pogleda na svet. Da je vse v naših rokah in se nam, če le živimo zdravo, ne more nič zgoditi, za bolezen pa smo si nasprotno krivi sami, je kot vzorec prepričanja mogoče gojiti le v razmerah, kjer družba neskončno verjame v individualizem. Le v tej perspektivi lahko kdo misli, da je odločitev med življenjem in smrtjo na koncu stvar naše svobodne izbire, vključno z ozdravitvijo, iz nje pa v celoti izključiti občestvo drugih. S takšno ideologijo pregnetem svetu pa virusov, kakršen je covid-19, nikoli ne bo mogoče premagati.